

Pécsi Tudományegyetem

Filozófia Doktori Iskola

Doktori disszertáció tézisei

Kékesi Balázs

A mentalizmus új útjain

*A megújuló kognitív tudomány és a mentalista nyelvfilozófia közelítési lehetőségei a
jelentésalkotás problematikájának tükrében*

Konzulens:

Prof. Dr. Szécsi Gábor

(Pécsi Tudományegyetem, Pécs)

I. A disszertáció célkitűzése és témájának behatárolása

A disszertáció célja a kortárs kognitív tudomány „embodiment” (testesültség)¹ és szituáltság téziseire alapuló szemantikai elméletek közvetítése a mentalista nyelvfilozófia felé, amely egyben bizonyos, mindkét oldalon megfogalmazott teóriák összehangolásának és az ezekkel kapcsolatos problematika új megvilágításának lehetőségét vetíti elő. A mentalista nyelvi modellben a nyelv elsődleges funkciója a mentális tartalmak közvetítése a kommunikációs folyamatokban. A kognitív tudomány célja a mentális világ architektúrájának és működésének feltárása, megértése. A mentalista nyelvi modellt kidolgozó filozófusok közt vannak olyanok, akik nem mutatnak különösebb érdeklődést a mentális világ kognitív tudományos vizsgálata iránt, mint például Donald Davidson, vagy H. P. Grice, míg mások nyitottak a kognitív tudomány irányában. Utóbbiak közül Jerry Fodor az, aki nyelvfilozófiáját a korai megismeréstudomány elmémodelljéhez illeszti, illetve a beszédaktus elmélet egyik neves kidolgozója, John Searle a megismeréstudomány és a filozófia együtt-fejlődését szorgalmazza, ugyanakkor a megújuló kognitív tudomány eredményeit nem integrálja nyelvfilozófiájához.

A mentalista nyelvi modelleknek szükségképpen számot kell adnia a mentális tartalmak és nyelv kapcsolatáról, mivel a mentalista megközelítés szerint a jelentéstulajdonítás folyamatában a beszélők elsősorban olyan, a mentális világ részét képező hiteket, vágyakat, szándékokat (propozicionális attitűdöket) tulajdonítanak egymásnak, amelyek befolyásolják az adott kifejezések jelentését (2.1 fejezet.). Arra a problémára, hogy a beszélők között hogyan jön létre a megértés összhangja, azaz hogyan képesek mondataik lehetséges jelentései közül a kommunikációs szándékoknak megfelelőt kiválasztani, különböző, többségében konvenció alapú magyarázatok születtek, melyek alapján a megértés összhangját például maximák (Grice), illetve a beszélők által betartandó elvek (Davidson: Principle of Charity) biztosítják. Ezek a megoldások akkor válnak bizonytalanná, amikor a beszélők mondataiban szereplő szavak referencialitása és a köztük lévő grammatikai szabályok alapján nem lehet kikövetkeztetni a jelentést, ám mégis valahogyan létrejön a beszélők között a megértés összhangja. Ilyen esetekre világít rá a Grice által bevezetett társalgási implikátúra fogalma, és ilyen nyelvi eszközök a metaforikus kifejezések, melyek során a beszélő kijelenti, hogy p, amit

¹ Az „embodied” kifejezés „testi”, „testesült”, vagy „megtetesült”, „testiesített” szavakkal történő fordításának pontatlanságaira a disszertáció elején külön fejezetben hívom fel a figyelmet, melyben indoklásra kerül, miért előnyösebb, ha a disszertációban a terminus angol eredetiben marad. A továbbiakban a tézisfűzetben is az angol eredetit fogom használni.

az értelmező úgy interpretál, hogy r (Searle 1979). Az implikatúrák esetében a jelentés pragmatikus következtetések által képes kiterjedni és többletet adni a mondat-jelentéshez. Ezt nevezi Jackendoff (2012) bővített kompozicionalitásnak, mely elmélet szerint a nyelvi kifejezések mindig bizonyos kontextuális tudást implikálnak, amely nem-nyelvi eredetű, hanem szituációkhoz kötött (2.2. fejezet). A kérdés az, hogy mit kell a jelentésalkotás folyamatában szituáción értenünk? A megismerési szituációt, melyben részt vesz az érzékelés és a cselekvés is, valamint az ebből származó tudást, vagy a kommunikációs szituációt, vagyis a jelentésalkotás interszubjektív terében (davidsoni háromszögelés, lásd: 2.1. és 2.2. fejezet) egyeztetett tudást, esetleg mindkettőt egyszerre? E kérdés megválaszolásában azt is el kell dönteni, hogy a nyelv inkább a megismerő, vagy a cselekvő rendszer része (Kelemen 2004). Az embodiment tézisre alapuló kognitív nyelvészeti szemantika elméletei ezt a dilemmát szándékozzák feloldani, kidolgozói mellett érvelnek, hogy a megújuló kognitív tudomány kogníció modelljében értelmezett nyelvi képesség mind kialakulásában, mind működésében egyszerre része a megismerő és cselekvő rendszereknek (2.3. fejezet). Ez az értelmezés lehetőséget kínál a kommunikatív cselekvés összhangját biztosító folyamatok alapjainak és működésének új aspektusokkal bővülő vizsgálatára.

Az embodiment elsősorban az 1970-es évek végétől fokozatosan megújuló, új paradigmákkal kísérletező kognitív tudományt motiváló hipotézisként fogható fel. A korai kognitív tudomány a testet figyelmen kívül hagyta a kogníció vizsgálatában, pusztán információszállító közegnek tekintette azt, és az elmeműködésre hárította a megismerés, valamint a mentális világ működtetésének feladatait (3.2. fejezet). A megújuló, második generációs (Lakoff-Johnson 2010), vagy ún. antikarteziánus (Rowlands 2010) kognitív tudományban szintén irányadó szituáltság tézise szerint a kogníció adekvát vizsgálata kizárólag a kognitív ágens és a környezete közti interakció kontextusában lehetséges, a kogníció pedig az agy-test-környezet interakciók rendszerének fogható fel (3.4. fejezet). E szemlélet szerint a kognitív ágens és a környezet közti rendszeres interakció egyszerre alakítja a kogníciót, és biztosít szerkezeti alapot a komplex kognitív képességek működésének, mint például a gondolkodás és a nyelv. Az e felfogásra alapuló szemantikai elméletek a szituált megismerő ágens közvetlen környezetében történő testi, interaktív, cselekvő, felfedező tevékenységét a nyelvi jelentés elsődleges forrásának határozzák meg.

Azonban az V. fejezetben tárgyaltak alapján kiderül, hogy a jelentésalkotás folyamatainak és a megértés összhangjának magyarázatára a szituáltság tézise nem elégséges, az embodiment tézisének egyes elemeivel összehangolva azonban reménykeltő vállalkozásnak tűnik. Ez utóbbi lényege az, hogy mind a mentális állapotokat, mind a kognitív képességeket

az agy és a testi rendszerek (motoros és szenzoros rendszerek, érzetek, érzelmek) együtt konstituálják a kogníció dinamikus, multimodális rendszerében. A szóban forgó két komplementer tézis alapján a nyelv kettős funkcióval rendelkezik. Egyrészt a cselekvő, kommunikatív funkciója megmarad, másrészt a kogníció „megtestesültségénél” fogva a nyelv, mint kognitív képesség, működésében a megismerést szolgáló perceptuális és cselekvő rendszer elválaszthatatlan részévé válik, amennyiben lehetséges bizonyítani, hogy a fogalmak a szituált megismerés pre-verbális, szenzomotoros tudásából merítik intencionális erejüket. Egyúttal a jelentésalkotás folyamatai is új megvilágításba kerülnek, ha kiderül, hogy ama szenzomotoros tudást az értelmező képes aktiválni a jelentéskonstrukció során, ezzel létrehozva a jelentés intencionális hátterét. Ez utóbbi képességet magyarázza a szimulációs szemantika (Barsalou 2008).

A disszertáció legfőbb célkitűzése annak vizsgálata, hogy cselekvő-érzékelő ágens és a környezet közti interakció, avagy a világ testi cselekvéssel történő felfedezése és a kommunikatív cselekvés közt kimutatható-e bármilyen folytonosság? Amennyiben a kognitív rendszerben a cselekvés, az érzékelés, a gondolkodás és a nyelv nem különül el – erről szól az „embodiment” (megtestesültség) tézis (IV. fejezet) –, továbbá az ágens-környezet interakció meghatározza a cselekvő ágens kognitív architektúráját, ami pedig meghatározza az olyan kognitív képességeket, mint a nyelv és a gondolkodás, igenlő választ kaphatunk.

Az embodiment tézise alapján leírt kognitív architektúra működésének eredménye olyan mentális világ, melyben a külvilág felfedezésében részt vevő testi rendszerek a mentális állapotoknak szó szerint alkotóelemei, mivel a mentális állapotokat az agy-test-környezet rendszere határozza meg. Abban az esetben, amikor az ágens valamilyen célból (például tervezés, döntéshozás, vagy éppen jelentésalkotás) mentális állapotot szándékozik létrehozni, de a környezet, mint konstitutív elem hiányzik ehhez, a szimulációs elméletek szerint az ágens képes emulálni, pontosabban re-enaktálni a környezetet (szituációkat, nem-teljes világokat, avagy a világ bizonyos részeit). A re-enaktálás multimodális, neurális szimuláció segítségével történik (Damasio 2010). Margaret Wilson (2002) ezt nevezi a kogníció „off-line” működésének (4.3. fejezet), egyben ezt határozza meg az embodiment tézis melletti legfontosabb érvek. A szituált megismerést a szemantikába bevonó, szituált szemantikából kiinduló, de a neurális szimulációt is beépítő szimulációs szemantikai elmélet (6.2. fejezet) arra mutat rá, hogy a nyelvi kifejezésekben szereplő szavak, fogalmak feladata a kommunikatív folyamatokban az, hogy a kogníciót arra a területre irányítsák, ahol a releváns szituációk szimulációi (a fogalmak szimulátorai által – Barsalou 2008) kibomolhatnak. Ezzel pedig a folyamatok a jelentésalkotás és jelentéstulajdonítás folyamatainak részévé váljanak a fogalmak

intencionális háttérnek kibontásával, melyben a szituációk és szituációkban rejlő tudás, mint kontextus megjelenik. Ezek a folyamatok a kogníció imaginatív működését feltételezik, melyben a multimodális szimulációk is ki tudnak bomlani. Továbbá a szimulációs szemantika szakít a klasszikus kognitív tudomány amodális, szimbólum-reprezentációs teóriájával, és bevezeti a multimodális, cselekvés-orientált, vagy perceptuális reprezentáció fogalmát, mellyel a nyelvi reprezentációt magyarázza (6.1. fejezet). A megújuló kognitív tudományban megjelenő reprezentációs elméletek részletes tárgyalásra kerülnek, ugyanis kulcsszerpük van a kognitív nyelvi szemantika vizsgálatában (VI. fejezet).

A felvázolt megközelítések alapján a jelentés és megértés problematikáját a következőképpen lehet újra-fókuszálni:

1. Szituáltság és embodiment: mi a nyelvi képesség és a testi cselekvés kapcsolata?
2. Reprezentációk: hogyan valósul meg ez a kapcsolat a kognitív rendszerben?

Az első pont az ágens-környezet közti interaktív felfedező tevékenység nyelvi „tettenéréséről” szól, azaz annak kimutatásáról, hogy a nyelvhasználat olyan, *mintha* egyben testhasználat is lenne. E kapcsolat feltárása a kognitív nyelvészet legfőbb célkitűzésére (VII. fejezet), leírására gazdag szakirodalom áll rendelkezésre. A második pont a nyelvhasználat folyamatainak intencionális háttérében közreműködő, szimulatív, kognitív folyamatok melletti empirikus bizonyítékokról szól (Pulvemüller 205a, 2005b), továbbá azokról az elméletekről, melyek főszerepet adnak e folyamatoknak a nyelvi reprezentáció magyarázatában (VI. Fejezet). Mindehhez az embodied kognitív tudomány kogníció modelljének átfogó filozófiai vizsgálatára van szükség (4.2.; 4.3. fejezetek), hogy világossá váljon, mit érthetünk a kogníció imaginatív működésén. A pontosabb kép kibontakozása után vizsgálhatjuk meg újra a jelentés és megértés problematikáját a következő gondolatmenet alapján:

1. A kogníció működése legalább részben imaginatív.
2. Imagináción szenzomotoros, multimodális szimulációt kell érteni.
3. A szenzomotoros rendszer szerepet játszik a nyelv, mint kognitív képesség működésében.
4. A nyelvi képesség része a jelentésalkotó folyamatoknak.
5. A nyelvi jelentés ezért részben, vagy egészben imagináción alapul.

II. A disszertáció felépítése

A disszertáció három nagyobb részre tagolódik. Az alaptézisek és a köztük vezető gondolatmenet ismertetése (I. fejezet.) után Davidson, Searle, H. P. Grice és Fodor munkáit elemezve a mentalista nyelvfilozófia egyes problémáit fogom felvázolni (II. fejezet). Felhívom a figyelmet a beszédaktus-elméletek és egyéb mentalista megközelítések nehézségeire – különös tekintettel a világról alkotott hitek egyeztetésének és az implikaturák problematikájára. E problematika forrásának azt az attitűdöt jelölöm meg, miszerint ezek az elméletek a nyelvet inkább a cselekvő, mintsem a megismerő rendszer részének tartják, továbbá – a megújuló kognitív tudomány szempontjából – félrevezető tudatfilozófiai toposzokat tartalmaznak a hitek, a nyelv és a külvilág viszonyával kapcsolatban (Cain 2016). Ezek után a felvázolt problémák kognitív szemantikai megoldási lehetőségeit vetítem elő (2.3. fejezet). Egy ilyen kísérlet azonban csak akkor lehetséges, ha az embodied kognitív szemantika mögötti tudományos háttér feltárására teoretikus szinten is sor kerül, vagyis a filozófia módszereivel tisztázni kell, mit is jelent az „embodiment” – vagy ahogy manapság ismeretes: ’4e’ – tézis. Ezért a második szakaszban (III-V. fejezet) e tézis tudománytörténeti előzményeinek felvázolása mellett annak alapos, kritikai attitűdöt sem nélkülöző vizsgálatát végzem el, melyben a kognitív tudomány filozófiájának szakirodalmára támaszkodok (Shapiro 2011, Barsalou 2010, Chemero 2009, Chemero-Käufer 2015, Rowlands 2010, M.J. Cain 2016, Searle 1997, Dreyfus 1994, 2007, Farkas 2018, Haugeland 1993, 1996, Rupert 2016a, 2016b, R. A. Wilson 2004, M. Wilson 2002, Clark 1997, 1999, 2012, 2013, The Routledge Handbook of Embodied Cognition 2014). Egy ilyen vizsgálatra feltétlenül szükség van, mert a sokak által elfogadott, ugyanakkor többek által hevesen kritizált embodiment hipotézis körüli vita által kavart por – jelentős mértékben a filozófiai vizsgálatnak köszönhetően – az utóbbi években kezd elülni, így lehetőség nyílik a tézis külső perspektívából történő vizsgálatára, lényegének átfogó értelmezésére és tisztább áttekintésére anélkül, hogy el kellene foglalnunk valamely vitapozíciót.

A harmadik szakaszban az embodiment és szituáltság, immár kritikai vizsgálat tárgyává tett téziseinek birtokában (VI. fejezet), az ezekre épülő kognitív szemantikai elméletekkel foglalkozom (Barsalou 2008, Lakoff-Johnson 1980, 1999, Johnson 1987, 2007, 2014, 2017, 2018, Lakoff 1987, 2008, 2009, Gallese-Lakoff 2005, Talmy 1988, 2000, Fillmore 1975, Grady 1997, Kövecses 2005, Kövecses-Benczes 2010, Tolcsvai Nagy 2013, Simon 2016, Fauconnier 1994, Turner 1996, Fauconnier-Turner 2002, Fekete 2010., Pulvemüller 1999, 2005a, 2005b), majd az első szakaszban felvázolt nyelvfilozófiai problémákat közelítem meg újra (VII. fejezet), és elemzem e szemantikai elméletek által kínált módszerekkel. A disszertáció legvégén

a nyelvi intencionalitás kérdésével foglalkozom, melynek evolúciós szemléletét vázoló fel, továbbá egy olyan elemzéssel illusztrálom, mely a kommunikáció fejlődésében a jelnyelvtől a szónyelv felé vezető útra világít rá. Ez utóbbi kísérlet egy újabb problematikához kínál adalékokat, nevezetesen ahhoz, hogyan válik a pre-intencionális állapot (Searle 2009) intencionálissá és mi ebben a nyelv szerepe?

III. Eredmények

A kognitív tudományban versengő nézetek vizsgálatának talán legfontosabb tanulsága az, hogy a klasszikus kognitív tudományos szemlélet és az embodied kognitív tudomány szemlélete különbözőképpen határozza meg azt, hogy mi tekinthető kognitívnek. Az érzékelés-elme-cselekvés hármásából az előbbi az elmeműködést tartja a mentális állapotok előidézőjének és irányítójának, míg utóbbi szerint az érzékelés és a cselekvés is kognitív, továbbá konstitutív szerepük van a kogníció működésében, így a mentális állapotok keletkezésében is. A kogníció architektúrájának kibővítésével a kognitív képességek is új szerkezeti alapokat kapnak, s ezzel a mentális világ működése is új megvilágításba kerül. Az „újraegyesített”, embodied kogníció keretében nincs értelme érzelmek-ráció, vagy hit-vágy kettőségekben fogalmazni, mivel az egész kognitív architektúra szimmetrikusabbá válik, a konstitúció tézisének (4.3. fejezet) alapján.

Az embodied kognitív tudomány (embodied cognitive science – a továbbiakban ECS) középpontjában az a gondolat áll, miszerint az elme a testtől elválasztva nem működhet. A mentális világot létrehozó elmét és a fizikai testet a fenomenológiából sokat merítő ECS a világban benne lévő, és azzal interaktáló organizmus integrált folyamatainak bizonyos aspektusainak tekinti. Az integrált folyamatok közegében működő nyelvi képesség szükségképpen egyszerre része a gondolkodó-megismerő és az érzékelő-cselekvő rendszernek, a kogníciót az érzékelésre és cselekvésre kiterjesztő szemlélet kontextusában. A nyelvi képesség eme sokdimenziós természetét a multimodális reprezentációs teóriákra épülő szemantikai elméletek magyarázzák, melyek a jelentésalkotás háttérében, a cselekvés és érzékelés rendszerében zajló folyamatok imaginatív természetére mutatnak rá, melyet az agyi szimulációs képesség valósít meg.

Az agyi szimuláció és a szemantika szenzomotoros aspektusának bizonyításával kapcsolatos empirikus kutatások és elméletek egyaránt bemutatásra kerültek (6.1.1. – 6.2.). Ezek az elméletek a korai kognitív tudományban népszerű, a nyelvi képesség magyarázatához szorosan kötődő, amodális, szimbolikus reprezentációs modellek kicserélését (Shapiro 2010) támogatják a cselekvés-orientált, vagy perceptuális szimbólumok reprezentációs rendszereire. A nyelv és a megismerő rendszer kapcsolatára az idegtudományok empirikus kísérletekkel, a kognitív nyelvészet fogalmi elemzéssel világít rá. Az embodied kognitív szemantikában általános törekvésnek bizonyult e két terület eredményeinek közelítése, összehangolása, az embodied kognitív nyelvészet tehát semmiképpen sem implementációfüggetlen vállalkozás. Ugyanakkor bebizonyosodott, hogy kognitív tudományos implementációja a korai próbálkozásokkal szemben (Lakoff-Johnson 1999) határozottan előrelépett a védhetőség felé (Barsalou 2008, Johnson 2007, 2014, 2017).

A ECS-ben kidolgozott kognitív szemantikai elméletek legfőbb tanulsága lehet a nyelvfilozófia számára, hogy nem a nyelv a jelentés, a megértés és a gondolkodás egyetlen feltétele, hanem pre- és nonlingvisztikus aktivitások (erő dinamikai minták, érzelmek, imidzs sémák, primer metaforák) kínálnak alapot a nyelvi performanciának. A mentalista nyelvfilozófia nagy erőfeszítésekkel keresi a nyelv és a mentális világ kapcsolatát, de a nyelvet és a mentális világ meghatározó elemeit, mint például a hiteket mégis általában egymástól szétválasztva kezeli. A mentalista nyelvfilozófia számára ez jelentheti az egyik legfőbb problémát az interpretációs folyamatok mélyszerkezetének keresésében (András 2004), mivel a kommunikációs folyamatok során a hitek, a nyelv és a külvilág kapcsolódásának mikéntjére a különböző konvenciók megoldások csak részben tudnak választ adni. A kognitív tudományhoz közelítő mentalizmus (Fodor 1975) is kísérletet tesz erre, de a kortárs kognitív tudományban egyre ingatagabb lábakon álló, a hiteket és a nyelvet külön modulokba szorító, klasszikus kognitív tudományos, komputációs elmémódellem szemléleti keretéből Fodor nem lép ki (Cain 2016, R. A. Wilson 2004, Chemero 2009), ezért az embodiment tézis nézőpontjából megörököli annak gyengeségeit is.

A jelentésalkotás metaforikus természete az ECS szemlélete alapján, a Lakoff és Johnson által kidolgozott kognitív metafora elmélet, és a Fauconnier és Turner által kidolgozott fogalmi integrációs elmélet segítségével került megvilágításra. Ennek kifejtése során kiderült, hogy a metafora jelensége nem egy puszta effektus (Davidson), vagy a kommunikáció folyamatait az egyik nyelvjátékról a másikra átirányító eszköz (Rorty), hanem a nyelv és a gondolkodás működésének meghatározó eleme. A kognitív metafora elmélet szerint a metafora forrástartománya mindig a szituált megismerő cselekvési tapasztalataihoz, céltartománya pedig

valamilyen egyszerű, vagy absztrakt fogalomhoz kötődik. Kövecses-Benczes (2010) definíciója szerint a fogalmi, vagy kognitív metafora két fogalmi keret közötti megfeleltetést, vagy megfeleltetések rendszerét jelenti. Általában ez „elvontabb” fogalmat magyarázzuk „konkrétabb” fogalmak által. A fogalmi keretek tapasztalatok strukturált halmazai, mely jelentés-meghatározó tulajdonságokkal rendelkeznek. A 7.3.4. fejezetben többek között Searle nyomán az EMBERI ELME, MINT SZÁMÍTÓGÉP és a Fodor filozófiáját motiváló, GONDOLAT, MINT NYELV kognitív metaforák elemzésén keresztül került bemutatásra a kognitív metafora elmélet módszertana, továbbá a fogalmi integráció elméletével új módszertan kidolgozásának lehetősége látszott megmutatkozni az implikátúra jelenségének magyarázatára.

Az ECS szituáltság tézise azt mondja ki, hogy a megismerő ágens tudásának elsődleges forrása a megismerés szituációs kontextusa (Brooks 2003, Clark 1997). Egy tárgy, személy, vagy esemény jelentése, számos hozzá kapcsolódó múltbeli testi tapasztalás történetétől függ. A szituációban szerzett tudás sematikus mintáit – melyek az ágens komplex kognitív képességeit alapozzák meg –, az objektív világ és a kognitív ágens közti interaktív, kétirányú (coupled) megismerésből származó, megismerési konzekvenciáknak értelmezhető affordanciákat a tapasztalás affektív, szenzoros és motoros dimenziói határozzák meg (Varela-Thompson-Rosch 1991). Eszerint nem igaz, hogy a tapasztalásból nem származhat tudás, mivel a tudás csakis az elme privilégiuma. Sőt, az organizmus-környezet interakciókban szerzett tudás alapozza meg azt, hogy mi számít tudásnak egy nyelvi közösségben (Gallagher-Zahavi 2008, Johnson 2017). A tudás elsősorban a dolgok jelentésének megtanulása, és a jelentés realizálása a cselekvésben és az attitűdökben. A közösségek által elfogadott, kommunikációs aktusokban egyeztetendő hitekben rejlő tudás, a szituációkban nyert kontextuális tudásból származik, továbbá a megértés és jelentésalkotás kiterjesztett folyamataiban támogatja a kommunikációs folyamatokat (7.3. fejezet).

Hogyan tesz szert tudásra az ágens a megismerési szituációkban? Az embodied kognitív tudomány válasza: tanulással. Mivel a kogníció tanulás vezérelt, az ágens tanulás által veszi az akadályokat (problémákat, melyeket így, vagy úgy, meg kell oldani), ezért a megértés folyton rekonstrukció tárgya, ahogyan az új dolgokat és az új szituációkat a szubjektum megtapasztalja. De mit érthetünk az embodied kognitív tudomány megközelítésében tanuláson?

A megújuló kognitív tudomány téziseit vizsgáló fejezetekben (IV-V. fejezet) vált világossá, hogy tanulás képessége a manapság több filozófus (Hohwy 2013, Clark 2016, Dennett 2017) által interpretált, embodiment tézis alapú kortárs kognitív tudományos modellekben (mint például a 'pp', azaz *predictive process*, vagy 'pm', azaz *predictive mind* modell) az agy előrejelző képességében gyökerezik. Az agynak pillanatról-pillanatra jóslatokat

kell tennie a világ lehetséges állásairól, előre kell jeleznie a saját szenzoros állapotait, továbbá ugyanilyen módon minden testi homeosztatisz szintet, és a jóllét (well-being) fenntartása érdekében kedvező állapotok elérése felé kell navigálnia az organizmust (Damasio 2010). Az előrejelzési hibák – vagyis a rossz predikciók kizárása – jobb predikciókhoz vezet, ez a folyamat irányítja a tanulás folyamatait. Az egyedfejlődés későbbi szakaszaiban a szenzoros input mindig, minden pillanatban azzal a tudással találkozik – mely egyfajta viszonyítási alapként funkcionál –, amire a tanulási folyamatok során az organizmus korábban szert tett. Mind ezek alapján, amit az adott pillanatban érzékelünk a világból, az egyben a lehető legjobb előrejelzés, amit létrehozunk a világról, a korábbi tapasztalatokra támaszkodva, mivel nem csak érzékeljük a dolgokat, hanem tudjuk, milyen cselekvésre van lehetőségünk a velük való interakcióban. Az agy, a prediktív tanulási folyamatok által eleve arra van berendezkedve, hogy egy adott kontextusban, bizonyos információk alapján megjósolja azt, ami bekövetkezhet. A prediktív tevékenység az ECS szerint imaginatív, agyi szimuláció segítségével valósul meg, és erősen támaszkodik a neurális tükrözés képességére (Lakoff-Gallese 2005, Rizzolatti-Fadiga-Fogassi-Gallese 1996, Ramachandran 2011). Az agy komputációs feladata a szimulatív folyamatok közt minimalizálni a predikciós hibákat, illetve a szimulált-prediktált lehetséges cselekvési forgatókönyvek közül kiválasztani a bizonyos céloknak legmegfelelőbbet. Mindehhez tehát egyrészt az agy használja a szimulációt, mivel folyamatosan előre kell jeleznie valamit ahhoz, hogy valamihez képest kiküszöbölhesse a hibákat, másrészt hasznos és szükséges bizonyos bevált cselekvési sémákat rögzítenie, hogy ezekre támaszkodva könnyebben, pontosabban, gyorsabban hozzon predikciókat, amikor a szituáció megkívánja.

A 6.1.1. fejezetben kiderült, hogy e rögzített sémákat az affordanciák terminusaiban lehetséges leírni (Gibson 1979, Chemero 2009, Szokolszky 1999, Johnson 2017). Az affordanciák a kognitív ágens viselkedési lehetőségei a környezetben, amik kognitív tudományos szempontból a szituációkban nyert tudás felidézhető vázlataiként is értelmezhetők. A kognitív nyelvészeti szemantikában az affordanciák formáinak tartott imidzs sémák, X-sémák (Johnson 2007, 2017), primer metaforák (Grady 1997) jelentik azokat a támasztékokat, melyek a szituációkból nyert tudás elemeit segítenek rekonstruálni a jelenésalkotás imaginatív folyamataiban, a kogníció háttérében. Barsalou (2008) szituált konceptualizáció elméletének tárgyalásakor világossá vált, hogy a szimulációs, imaginatív folyamatok nyelvi szemantikába történő bevonásával együtt, a nyelvi interpretáció is tágabb értelmet kap. Barsalou szerint a jelentésalkotás lényege – a kortárs, prediktív elme modelljéhez jól illeszkedő módon – a lehetséges jelentések predikciója, mely folyamatot a fogalmak szimulátorai segítik, így a beszélők nem csak a nyelvi jelekből kiindulva interpretálnak, hanem a nyelvi jelekkel megjelölt

szituációkat, és esetenként az ezekhez kapcsolódó egyéb szituációkat, mint háttértudást is bevonják e folyamatokba. A jelentésalkotás folyamataiban így kibomló háttértudás szerkezetét és projektív működését leíró mentális tér elmélet (Fauconnier 1994, Fauconnier-Turner 2003) alkalmasnak tűnik az interpretációt kísérő nem-nyelvi folyamatok elemzésére. Ennek fényében került vizsgálatra a Grice által megfogalmazott, társalgási implikátúra jelensége, ahol is a jelentést a szó szerinti jelentés „mögötti” fogalmi integrációs folyamatok imaginatív tereiben elemeztük, mely terek a jelentésalkotás folyamatainak konstitutív elemei (7.3. fejezet). Ennek során kiderült, hogy a mentális tér és a fogalmi integráció elmélet adekvátabb magyarázatot ad arra, hogyan konstruálunk jelentést akkor, ha a szó szerinti jelentésre nem támaszkodhatunk.

A mentális szimuláció lehetővé teszi az „off-line” gondolkodást, ami a jövőbeli cselekvések és választások elgondolását, előre tervezését könnyíti meg, egyúttal más ágensek intencióit és szándékait is ezzel a képességgel ragadhatjuk meg. Lehetségesnek tűnik, hogy utóbbi képesség a nyelvi megértés folyamatainak is főszereplője, mivel a nyelvhasználat folyamatainak háttérében kibomló, szimuláció által enaktált szituációkban rejlő tudás, a hiteket és szándékokat is felfedi, vagy legalábbis azokat a hiteket és szándékokat, melyek közt a jelentést predikció segítségével meg lehet „keresni”. Igaz, ezek az értelmező privát hitei és szándékai, de mivel a hitek végső soron a perceptuális tapasztalásból származnak, és az emberi ágensek testi adottságaiknál fogva képesek nagyon hasonlóan megtapasztalni a világot, ezzel a szituációkban szerzett tudásuk is egyeztethetővé válik, mert minden ágens privát hitei közel azonos módon tevődnek össze. A szándékok megértése hasonló módon, a szituációkban rejlő, szimulált forgatókönyvek közti adekvát választáson (is) alapul, ami egyben cselekvési forgatókönyvet is implikál. Hasonló módon, a közvetett beszédaktusokban rejlő illokúciós erő feltárására is alkalmasnak tűnik egy olyan módszer, mely a nyelvi kifejezések által aktivált szituációkban lévő forgatókönyveket nem csak feltárja, hanem a jelentés alkotóelemévé teszi. Úgy is fogalmazhatunk, hogy ez a megközelítés a jelentésalkotás interszubjektív terét bővíti ki a másodlagos interszubjektivitás irányába, ami által a szituációkban nyert tudás bekerül az interpretáció folyamataiba, ami pedig újabb elemekkel járul hozzá a megértés összhangjának létrejöttéhez.

Az analitikus nyelvfilozófia a filozófia racionalista hagyományába illeszkedik, míg a mentalista nyelvfilozófia inkább a locke-i empirizmus útján jár. Ha a nyelvfilozófiát a kognitív tudomány irányából világítjuk meg, láthatóvá válik, hogy az analitikus nyelvfilozófia sok mindenben osztozik a korai kognitív tudomány szintén racionalista nézeteivel, míg a megújuló kognitív tudomány egyértelműen a kognitív képességek imaginatív működését hangsúlyozza, ezzel az empirizmus oldalán áll. Ám úgy tűnik, hogy még a mentalista nyelvfilozófiában is

működik az a racionalista modell, ami általában az elme, a nyelv, a hitek, az érzelmek, a cselekvés, az érzékelés stb. rendszereit különválasztva kezeli, és az elmét teszi meg ama szervezőerőnek, mely kapcsolatot tud teremteni e modulok közt, és a külvilág dolgaival, eseményeivel képes összefüggésbe hozni azokat. Ha az elmét és a nyelvet tesszük meg a mentális élet irányítóivá, akkor nehéz meglepődni azon a következtetésen, hogy minden tudásunk propozicionális és mondatszerű. Ezzel szemben a kogníciót újra-egyesítő, megújuló kognitív tudomány ezt a szeparációra törekvő megközelítést a korai kognitív tudomány és a racionális filozófia kapcsolatában keletkező tudatfilozófiai toposznak tartja, amelyet elutasít. Az ECS a Dewey által is megfogalmazott úton halad (Dewey 1934/1980, Rorty 1998, Boros 2005, Johnson 2018), mely a testi interakciók struktúrája és a magasabb kognitív funkciók közt közvetlen kapcsolatot lát. E kapcsolat empirikus megvalósulását igyekszik feltárni az ECS idegtudománya, és az interakciók struktúráját illeszti a nyelvi szemantikához a kognitív nyelvészet, ami a testi cselekvés és a nyelvi cselekvés kontinuitására világít rá.

A kognitív tudomány tanulmányozása nyilvánvalóan a filozófia és a tudományos gondolkodás együtt-fejlődését szorgalmazó filozófusoknak lehet hasznos tevékenység. A disszertáció alapján e filozófusok közé sorolható Andy Clark, Daniel Dennett, Hubert Dreyfus, Mark Johnson, Lawrence Shapiro, Mark Rowlands, Anthony Chemero, R. A. Wilson, Evan Thompson. Az ő munkásságuk talán legfontosabb tanulsága – és ezt a tanulságot próbálják a filozófia világának megmutatni –, hogy a tudás nem lehet kizárólagosan intellektuális aktus eredménye, mely kizárja az emóciókat, a cselekvő és érzékelő rendszert, mint a tudás útjában álló, „zavaró tényezőket”. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a filozófia gyakran túl nagy hangsúlyt fektet a „tudni mit” tudására, melyet a kognitív rendszer csúcsán lévő értelem kezébe ad, miközben éppen a világot felfedező, érzékelő és cselekvő rendszer bevonásával válik világossá, hogy a „tudni hogyan” mind evolúciósan, mind logikai szempontból megelőzi a „tudni mit” tudását, továbbá nem megosztja, hanem – a szélesebb értelemben vett kognícióban – szimulatív reaktiváció útján támogatja az értelem működését. Ami pedig a nyelvi jelentést és megértést illeti, a kognitív szemantikai elméletek éppen arról szólnak, hogyan bomlik ki szimultán módon a jelentésalkotás háttér-folyamataiban a „tudni hogyan” tudása is.

Kékesi Balázs, 2019. 03. 10.

A témával kapcsolatban megjelent publikációk

KÉKESI BALÁZS – FARKAS ATTILA MÁRTON, A siket jelnyelv jelentősége a kommunikációs kultúra átalakulásának tükrében. *Információs Társadalom*, 18. évfolyam, 2. szám, pp. 7-28., 2018.

KÉKESI BALÁZS, A döntéshozó test: A narratívák döntés-befolyásoló ereje a megtestesült kogníció hipotézis alapú kognitív nyelvészet perspektívájából. *Iskolakultúra*, 28. évf. 5-6. szám, pp. 55-65., 2018.

SZÉCSI GÁBOR - KÉKESI BALÁZS, Narratíva, fogalom, jelentés: Kognitív nyelvészeti adalékok a cselekvés, tudat és nyelv viszonyának elemzéséhez. *Magyar Filozófiai Szemle*, 62. évf., pp. 18-35., 2018/2.

KÉKESI BALÁZS, The Narrative Mind: Embodied Narratives in the Light of Conceptualization Hypotheses. *Ostium: Open-access Journal for Humanities*, 13., (4)., 2017.

FARKAS ATTILA MÁRTON - KÉKESI BALÁZS - TÉCSI ÉVA JUDIT, Kognitív reklámanalízis: Reklámok kommunikációs hatásának elemzésére létrehozott, kognitív nyelvészet alapú módszertan bemutatása. *Információs Társadalom*, I. Pp. 31-65., 2013.

Várható megjelenés:

Emergencia: Tanulmánykötet (szerk.: Paksi Dániel), 2020. Tanulmány munkacíme: Antonio Damasio Én koncepciója.

A témával kapcsolatos konferencia előadások

Budapesti emergencia workshop. Az előadás címe: A testi cselekvésben keletkező Én: Antonio Damasio Én-koncepciója, mint az environmentalizmus és a mentális szimuláció fúziójának iskolapéldája. BME, Budapest, 2018.

Young Philosophy - The Character of Current Philosophy and it's Methods. Institute of Philosophy. Az előadás címe: The Narrative mind. Slovak Academy of Science, Bratislava, 2017.

Contemplative Science and Management - International Transdisciplinary Conference. Az előadás címe: The Mirroring Nature of Communication. The Business Ethics Center of Corvinus University, 2017.

Esti kérdések - Filozófia és irodalom. Az előadás címe: Az irodalmi elme: Történetmesélő természetünk kognitív filozófiai megközelítése, a megtestesült kogníció hipotézis szempontjából. Eötvös Collegium - Filozófia Műhely, 2017.

DOSZ, Ütközéspontok 4. Az előadás címe: A narratív elme: A narratív gondolkodás gyökerei a megtestesült kogníció hipotézis kontextusában. Károli Gáspár Református Egyetem, 2017.

MAKOG (25.) Az előadás címe: A döntéshozó test: A megtestesült kogníció hipotézis alkalmazása az emberi döntéshozási folyamatok jobb megértésének vizsgálatában. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2017.

PTE BTK Doktori Iskolájának konferenciája. Az előadás címe: A megtestesült elme tézisének filozófiai inspirációiról és adaptációjáról. PTE BTK, Pécs, 2017.

Embodied illúziók. A Tan Kapuja Buddhista Főiskola interdiszciplináris konferenciája. Budapest, 2012.